

УДК 334.764:332.132

Смолич Д.В., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

МІЖГАЛУЗЕВІ ГОСПОДАРСЬКІ КОМПЛЕКСИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗВИТКУ ТА РОЗМІЩЕННЯ

В статті розглядаються сутність та значення міжгалузевих господарських комплексів. Досліджено структуру та різновиди міжгалузевих господарських комплексів. З'ясовано специфіку регіональних аспектів розвитку і розміщення міжгалузевих господарських комплексів.

Ключові слова: галузь, міжгалузевий господарський комплекс, міжгалузевий регіональний комплекс, сектор економіки, виробнича та невиробнича сфери.

Smolych D.

CROSS-SECTORAL ECONOMIC COMPLEXES AND REGIONAL FEATURES THEIR DEVELOPMENT AND PLACEMENT

The article deals with the essence and significance of interbranch business complexes. The structure and varieties of intersectoral economic complexes are investigated. The specificity of regional aspects of development and placement of inter-sector economic complexes is determined.

Key words: branch, interdisciplinary economic complex, interdisciplinary regional complex, economic sector, industrial and nonproductive spheres.

Смолич Д.В.

МЕЖОТРАСЛЕВЫЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КОМПЛЕКСЫ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИХ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ

В статье рассматриваются сущность и значение межотраслевых хозяйственных комплексов. Исследована структура и разновидности межотраслевых хозяйственных комплексов. Выявлена специфика региональных аспектов развития и размещения межотраслевых хозяйственных комплексов.

Ключевые слова: отрасль, межотраслевой хозяйственный комплекс, межотраслевой региональный комплекс, сектор экономики, производственная и непроизводственная сферы.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток суспільства та економіки, поглиблення спеціалізації виробництва призводить до формування нових галузей і видів виробництва. Одночасно зі спеціалізацією і диференціацією спостерігаються процеси кооперації, інтеграції виробництва, що призводять до розвитку стійких виробничих зв'язків між галузями, до створення змішаних виробництв і міжгалузевих комплексів. Вивчення міжгалузевих комплексів стало особливо актуальним після того, як у наукових дослідженнях перейшли до застосування системного підходу, а в практичній діяльності почали застосовувати метод міжгалузевих балансів. Вивчення конкретних міжгалузевих комплексів у межах окремих держав, економічних районів, адміністративних областей нині набуває все більшої актуальності.

Практична доцільність виділення міжгалузевих господарських комплексів у найзагальнішому вигляді пояснюється тим, що їх розвиток веде до досягнення найбільшої економічної та соціальної ефективності, що в кінцевому результаті має забезпечити динамічний і пропорційний розвиток єдиного народногосподарського комплексу та ефективну взаємодію його ланок, завдяки прогресивним зрушенням в структурі народного господарства в цілому.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження сутності міжгалузевих господарських комплексів характеризується їх

вивченням, головним чином в рамках конкретних галузевих економічних наук. В останні роки з'явилося чимало робіт, присвячених тим чи іншим проблемам окремих міжгалузевих господарських комплексів: будівельного, паливно-енергетичного, машинобудівного, лісопромислового. Зокрема, у працях Архангельського Ю., Богачова С.В., Голляк Ю.Б., Клинового Д.В., Лишиленко В. І., Манів З. О., Мельникової М.В., Нижник В.М., Осауленко О.Г., Парфенцевої Н.О., Попової В., Сахно Є., Стеченко Д.М., Шмиголь Н. знаходимо відображення описаних вище питань.

Особливе місце в теорії міжгалузевих господарських комплексів займають дослідження, присвячені агропромислому комплексу, які перетворилися по суті в значний розділ економічної науки, в тому числі це праці таких вчених як Валентинова В.Л., Данилів Б. Віддаючи належне науковому та практичному значенню праць вищезазначених авторів, необхідно зазначити, що лише у незначній кількості робіт, присвячених загальним проблемам міжгалузевих господарських комплексів, акцент робиться в першу чергу на вивчення управлінського аспекту функціонування таких комплексів, що обумовлює актуальність та доцільність подальшого дослідження поставлених питань.

Цілі статті. Метою даної статті є з'ясування сутності категорії та дослідження структури, різновидів міжгалузевих господарських комплексів, очікуваним результатом якого має стати виокремлення регіональних особливостей їх розвитку і розміщення.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В науковій літературі існує багато тлумачень сутності поняття міжгалузевий господарський комплекс. Наведемо декілька, які можна вважати найбільш відповідними.

Міжгалузеві комплекси — це поєднання економічно взаємопов'язаних галузей на основі міжвідомчих зв'язків, у яких підприємства різних відомств мають певну самостійність. Такі виробничі утворення формуються навколо головної галузі і разом з нею беруть участь у територіальному поділі праці [7].

Міжгалузевий комплекс — це сукупність видів діяльності, здійснюваних на певній території і об'єднаних у певну групу (підсистему) тісними виробничими, комерційними та іншими зв'язками. До них належать перш за все виробничі зв'язки, що виникають при поставках сировини, напівфабрикатів, готової продукції, а також при комбінуванні виробництва, кооперуванні галузей і підприємств [8].

Міжгалузевий комплекс — система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер. Він формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств, організацій, установ та галузей. У цьому разі міжгалузеве кооперування є формою планово організованих зв'язків між підприємствами (установами), які входять до складу галузей господарства виробничої та невиробничої сфер [16].

Із представлених визначень доходимо висновку, що міжгалузевий комплекс являє собою інтеграційну структуру, яка об'єднує економічно взаємопов'язані галузі виробничої і (або) невиробничої сфер та характеризує взаємодію різних галузей та їх елементів, різних стадій виробництва і розподілу продукту.

Міжгалузеві комплекси нині виникають і розвиваються як всередині окремих регіонів країни, так і між регіонами на національному рівні, їх формування стає закономірним явищем територіальної організації виробництва.

Найбільш успішними міжгалузевими господарськими комплексами в нашій країні є: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, будівельний, агропромисловий, транспортний, хімічний, лісопромисловий та інші. При цьому, зауважимо, що нерідко одна і та ж галузь є складовою частиною декількох господарських комплексів, що свідчить про взаємопроникнення та комплексність господарства. Варто зазначити, що наведений перелік міжгалузевих комплексів

активно урізноманітнюється. Зокрема, останнім часом активно розвиваються: інформаційний, морегосподарський, рекреаційний, зовнішньоекономічний та низка інших міжгалузевих господарських комплексів.

Міжгалузеві комплекси формуються на основі галузей, що виступають як комплексоутворюючі і здійснюють основні економічні й соціальні функції. У них беруть участь галузі виробничого і невиробничого призначення, тобто ті, що виготовляють безпосередньо певний продукт, і ті, що обслуговують головні виробничі процеси [8].

За виготовленою продукцією та функціями підприємства і організації, що входять до міжгалузевих господарських комплексів, поділяються на три групи:

1) безпосередньо зайняті випуском проміжної і кінцевої продукції регіону і є галузями спеціалізації комплексу;

2) виробляють для галузей першої групи сировину, напівфабрикати, устаткування і є комплексоутворювальними галузями цього комплексу;

3) забезпечують нормальну діяльність перших двох груп галузей.

Вихідними чинниками комплексоформування і територіальної організації є наявність певних видів ресурсів (вугілля, нафти, газу, залізної руди, лісу, енергії, трудових ресурсів тощо).

Більшість науковців виокремлюють два основні підходи до ідентифікації міжгалузевих комплексів: цільовий та технологічний. Поряд з тим, в науковій літературі зустрічається пропонуваній авторами відтворювальний підхід. Сутність даних підходів та їх ключові характеристики представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні підходи до ідентифікації міжгалузевих господарських комплексів

Підхід	Характеристика	Визначальні особливості
Цільовий	Міжгалузевий господарський комплекс розглядається як група галузей (підгалузей) господарського комплексу або окремих виробництв, які поєднані однією програмою і єдиною метою розвитку.	У міжгалузевий комплекс включаються галузі, пов'язані між собою реалізацією будь-якої господарської цілі, а також структурні підрозділи виробничої та невиробничої сфер, які потрібні для досягнення поставленої мети.
Технологічний	Міжгалузевий господарський комплекс передбачає групування галузей, які пов'язані між собою послідовністю переробки і використання загального вихідного матеріалу та однаковим призначенням продукції.	За такого підходу міжгалузевий господарський комплекс включає в себе об'єднання підприємств галузей, як таке що охоплює весь виробничо-технологічний цикл - від видобутку природних ресурсів до отримання кінцевого продукту.
Відтворювальний	Міжгалузевий господарський комплекс поєднує цільову спрямованість і технологічну послідовність переробки сировинних матеріалів на всіх стадіях.	Об'єднує підприємства і організації виробничої і невиробничої сфери та поєднує переваги від міжгалузевої співпраці підприємств за цільовим та технологічним підходами.

Найбільш важливими ознаками формування міжгалузевих комплексів більшість вчених вважає виробничу (економічну) і територіальну (географічну). Під виробничою ознакою розуміють спеціалізацію і структуру міжгалузевих комплексів, під територіальною — територіальну організацію їх продуктивних сил.

Головною ознакою є виробнича. Вона дозволяє визначити функції міжгалузевих комплексів, їх роль у територіальному поділі праці і кооперуванні праці, характер взаємозв'язків підприємств і виробництв. Територіальна ознака виступає як доповнююча і розкриває особливості організації та тяжіння території до центрів господарської діяльності, що виступають ядрами у виробничому процесі [8].

Нині існує значна кількість підходів до типології міжгалузевих господарських комплексів. На рис.1 представляємо основні різновиди міжгалузевих господарських комплексів за найбільш відомими ознаками.

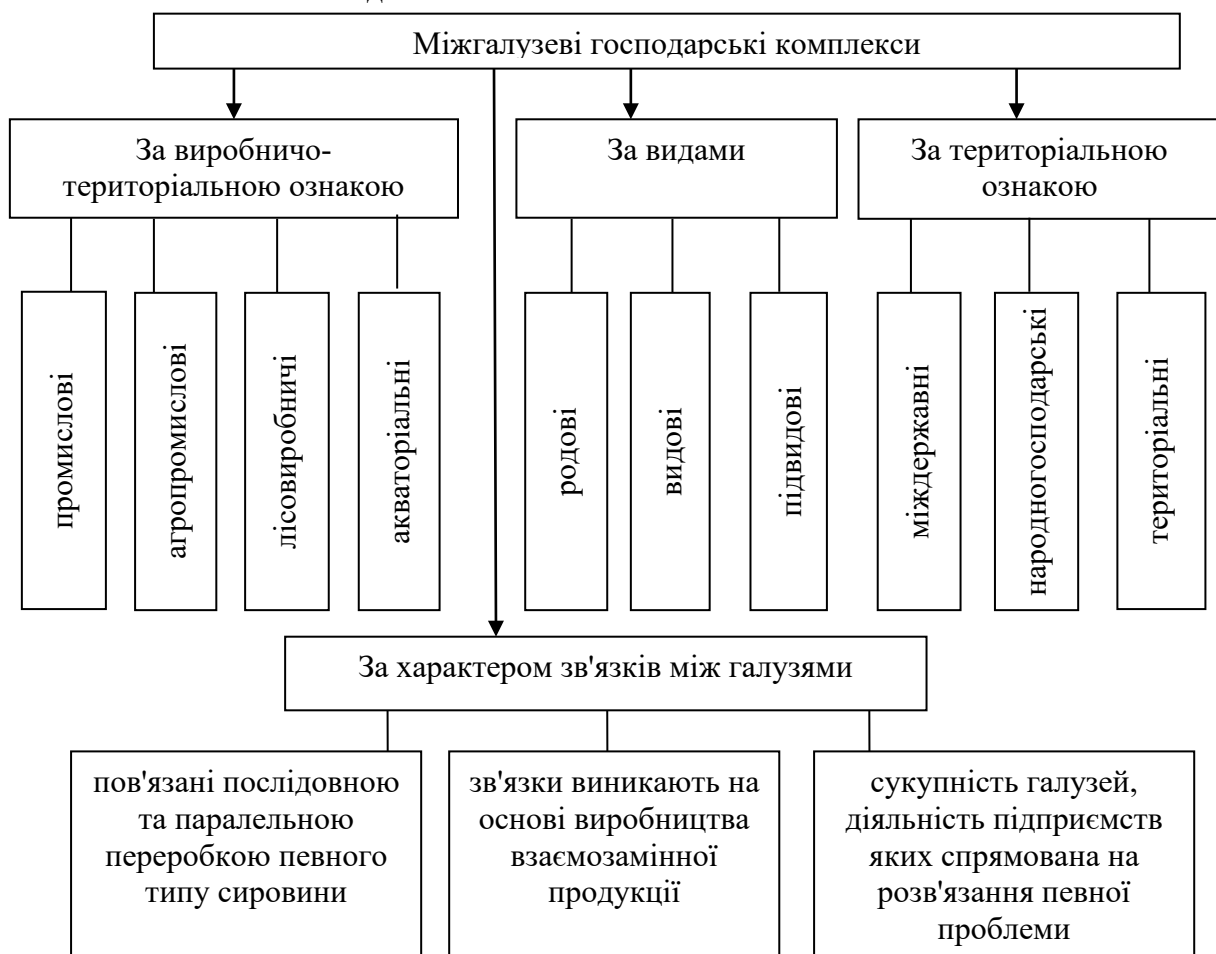

Рис. 1 Різновиди міжгалузевих господарських комплексів

Спираючись на наведені вище виробничу і територіальну ознаки формування міжгалузевих господарських комплексів, їх можна згрупувати у такі основні типи: промислові, агропромислові, лісовиробничі, акваторіальні. Кожен тип підрозділяється на підтипи. Так, наприклад, промислові міжгалузеві комплекси охоплюють гірничодобувну промисловість, рудно-металургійну, паливно-енергетичну, машинобудівну, хімічну, будівельну, легку тощо; агропромислові — галузі рослинництва і тваринництва разом з підприємствами, що переробляють сільськогосподарську сировину та реалізують її споживачам. Лісовиробничі комплекси функціонують на основі виробничо-економічної і технологічної єдності лісових галузей, відповідних підприємств механічної обробки та хімічної переробки деревини.

Акваторіальні комплекси охоплюють заготовку і переробку рибних ресурсів, видобуток і переробку морських солей, водоростей, а також цикл виробництва на базі видобування та послідовної технологічної переробки нафтогазової сировини [8].

Характеризуючи різновиди міжгалузевих господарських комплексів, варто зазначити, що вони розрізняються також за характером зв'язків між галузями (поділ за типом міжгалузевих відносин):

- пов'язані послідовною та паралельною переробкою певного типу сировини (агропромисловий, лісопромисловий);
- зв'язки виникають на основі виробництва взаємозамінної продукції (паливно-енергетичний комплекс, транспортний комплекс);
- сукупність галузей, діяльність підприємств яких спрямована на розв'язання певної проблеми (продовольчий комплекс).

За видами міжгалузеві комплекси поділяються на родові, видові та підвидові. Родові міжгалузеві комплекси формуються як великі сфери людської діяльності без поглиблення їх галузевого розчленування. Це системи, що виділяються на основі попарного поєднання великих сфер господарської діяльності. У більшості випадків це науково-виробничі об'єднання в межах регіону або навіть держави. Видові міжгалузеві комплекси формуються із підприємств однієї сфери господарства, але різних його секторів. Прикладом такого об'єднання може бути агропромисловий комплекс, який об'єднує виробництво сільськогосподарської продукції, її промислову переробку і реалізацію. Підвидові міжгалузеві комплекси — це виробничі об'єднання представлені кількома галузями певного сектора економіки — промисловістю, сільським господарством, транспортом і таке інше. Прикладом підвидової системи може бути виноградарсько-виноробний, цукровиробний, плодоконсервний, молоко переробний, м'ясо переробний та інші комплекси [7].

Залежно від територіальних масштабів міжгалузеві комплекси поділяють на міждержавні, народногосподарські й територіальні. Міждержавні міжгалузеві комплекси розвиваються на основі інтеграції кількох міжгалузевих комплексів декількох держав (паливно-енергетичний комплекс).

Народногосподарські комплекси складаються і функціонують у структурі господарства країни. Народногосподарські міжгалузеві комплекси функціонують як міжгалузеві утворення в структурі всього народного господарства країни і повинні вирішувати важливі загальнодержавні проблеми. З метою ефективного вирішення певних проблем в країні розробляються відповідні програми, — програма розвитку паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного, продовольчого комплексу, легкої промисловості, радіоелектроніки, тощо.

Територіальні міжгалузеві комплекси — це підсистеми народногосподарських комплексів, які функціонують на певній території. Вони бувають регіональні і локальні. Регіональні міжгалузеві комплекси діють на макро-, мезо- і мікрорівнях. Макро — це групування, що діють в межах країни, мезо — у межах адміністративних областей, які поділяються на мікрорайони. Локальні міжгалузеві комплекси функціонують у межах низових адміністративних районів. На локальній території чітко проявляється дія економічних, демографічних та інших структурних елементів. Ядром локального комплексу виступає організаційно-господарський центр, що обумовлює його розвиток і існування як цілісної системи, або окреме підприємство, біля якого формується певна виробнича зона.

Досліджуючи міжгалузеві комплекси та регіональні особливості їх розвитку виникає об'єктивна необхідність більш детально зупинитись на вивченні саме міжгалузевих регіональних комплексів.

Міжгалузевий регіональний комплекс можна визначити як сформоване територіальне поєднання взаємопов'язаних галузей і виробництв у економічних районах, вузлах, центрах, завдяки яким може забезпечуватися максимальний ефект при найменших витратах [16]. Досягнення таких результатів з урахуванням закономірності комплексності потребує якомога раціональнішого підбору взаємозв'язаних галузей, підприємств і виробництв, забезпечення економічно ефективних пропорцій їхнього розвитку, оптимальних розмірів підприємств з урахуванням державних інтересів та відповідно до наявних на місцях природних і економіко-географічних умов.

Слід враховувати, що в багатьох регіонах міжгалузеві комплекси сформувалися в умовах екстенсивного розвитку. Це призвело до виникнення диспропорцій у співвідношенні розширення і поновлення виробничих потужностей; збільшення споживання палива й електроенергії; високого рівня концентрації виробництва, особливо у великих містах, та розвитку інфраструктури; значних масштабів вилучення земельних ресурсів із сільськогосподарського користування, підвищення забруднення повітряного і водного басейнів [16].

Використання міжгалузевих комплексів регіону як об'єктів територіального управління сприяє більш ефективному поєднанню загальногосподарських та регіональних інтересів у розвитку суспільного виробництва, більш глибокому науковому обґрунтуванню прогнозів і розробці на цій основі довгострокової концепції розвитку суспільного господарства регіону.

Визначальним при цьому є формулювання головної мети, яка має відображати відтворюваний взаємозв'язок виробничих підрозділів міжгалузевого комплексу і нести відповідальність за кінцеві результати діяльності комплексу.

На основі цільових установок розробляють виробничі програми міжгалузевих регіональних комплексів. У програмах зазначають завдання, строки їх виконання та виконавців. Таким чином, цільові установки та виробничі програми розвитку міжгалузевих регіональних комплексів набувають форми документа, що використовується з метою регулювання соціально-економічного розвитку регіону.

У структурі цілей міжгалузевого регіонального комплексу розрізняють такі їх види:

- науково-технічні цілі. Виражають конкретну спрямованість науково-технічного прогресу в групі галузей, функціональну специфіку, відтворювальне значення міжгалузевих комплексів регіону та засоби прискорення його розвитку.

- виробничо-економічні цілі. Передбачають підвищення рівня спеціалізації та організації виробництва у головних галузях комплексу, випуск кінцевої продукції високої якості, яка відповідає світовим параметрам, прискорення реконструкції та поновлення виробничих фондів.

- соціальні цілі спрямовані на виявлення резервів соціально-економічного розвитку трудових колективів у межах міжгалузевих регіональних комплексів та регіону в цілому. Постановка соціальних цілей потребує всебічного врахування потреб людини, пов'язаних з умовами праці та ін.

- природно-екологічні цілі. Це розв'язання соціально-економічних проблем природокористування та відтворення природних ресурсів. У досягненні цієї мети основною є реалізація ресурсозберігаючої стратегії інтенсивного розвитку в умовах раціонального суспільного відтворення.

- організаційно-управлінські цілі. Включають систему заходів для розробки високоефективної організаційно-економічної структури міжгалузевих регіональних комплексів та перебудови існуючих організаційних форм і методів управління розвитком регіональних підсистем. Це пов'язано з формуванням конкретних

господарських органів, які забезпечують ефективне функціонування виробничих підрозділів міжгалузевого комплексу.

Висновки. На сучасному етапі розвитку господарства дедалі тіснішають зв'язки між окремими укрупненими галузями. Це сприяє формуванню міжгалузевих господарських комплексів — сукупності видів діяльності, що виконуються в певному місці і об'єднані у групу галузей міцними виробничими, транспортними та іншими зв'язками. Власне, знання структури і типів міжгалузевих комплексів дає змогу в кінцевому результаті скласти модель регіонального міжгалузевого комплексу. За допомогою чого, можна врахувати й оцінити ефект територіальної концентрації, комбінування та кооперування виробництв різних міжгалузевих комплексів з огляду на зони сировинних ресурсів і збуту готової продукції, визначити обмеження, зумовлені локальними ресурсами, визначити економічний ефект від взаємодії суміжних виробництв. Установлення взаємодії міжгалузевих комплексів сприяє поглибленому дослідженню проблеми перспективного регіонального розвитку в цілому.

Список літератури

1. Архангельський Ю. Про точність прогнозування розвитку економіки України на основі міжгалузевого балансу [Текст] / Ю. Архангельський // Економіка України. – 2009. – №7. – С. 29-37.
2. Богачов С.В. Інтеграційні стратегії розвитку виробничо-господарського комплексу [Текст] / С. В. Богачов, М. В. Мельникова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – №3, Т.2. – С. 9-12.
3. Валентинов В.Л. Розвиток саморегулюючих організацій та їх роль у державному регулюванні міжгалузевих відносин в АПК [Текст] / В. Л. Валентинов // Агроінком. – 2004. – №5-6. – С.31-35.
4. Голяк Ю.Б. Інтернаціоналізація міжгалузевих виробництв, її причини та ефективність [Текст] / Ю. Б. Голяк // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №8. – С. 148-152.
5. Данилів Б. Економічний механізм і міжгалузеві економічні відносини в агроформуваннях [Текст] / Б. Данилів // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С. 49-56.
6. Клиновий Д.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України [Текст]: навч. посіб. / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа за наук. ред. Л.Г. Чернюк. – К.: ЦНЛ, 2006. – 728с.
7. Лишиленко В. І. Регіональна економіка [Текст]: підручник / В. І. Лишиленко. – К.: Центр учб. л-ри, 2011. – 384 с.
8. Манів З. О. Регіональна економіка [Текст]: навч. посібник / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. – Л.: Магнолія, 2011. – 638 с.
9. Мельникова М.В. Проблеми оцінки потенціалу розвитку виробничо-господарських комплексів [Текст] / М. В. Мельникова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – №4, Т.2. – С. 95-98.
10. Мельникова М.В. Виробничо-господарські комплекси у здійсненні структурних змін в економіці [Текст] / М. В. Мельникова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – №4, Т.2. – С. 147-150.
11. Нижник В.М. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка [Текст]: навч. посіб. / В. М. Нижник. – 2-ге вид. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – 321с.
12. Осауленко О.Г. Оцінка ефективності міжгалузевих зрушень в промисловості в перехідний період [Текст] / О. Г. Осауленко // Статистика України. – 2000. – С. 8-14.
13. Парфенцева Н.О. Ефективність національної економіки в системі показників міжгалузевих балансу [Текст] / Н. О. Парфенцева, В. В. Попова // Фінанси України. – 2008. – №10. – С. 39-52.
14. Попова В. Міжгалузеві орієнтири розвитку в Україні [Текст] / В. Попова // Статистика України. – 2007. – №3. – С. 44-50.
15. Сахно Є. Регіональна модель міжгалузевих балансу [Текст] / Є. Сахно, А. Долодаренко, А. Ребенок // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С.114-122.
16. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика [Текст]: підручник / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396с.
17. Шмиголь Н. Моделювання розвитку регіону на основі моделей міжгалузевих балансу [Текст] / Н. Шмиголь, О. Сластнікова // Економіка та підприємництво Держава та регіони. – 2007. – №3. – С. 252-254.